

РЕЦЕНЗІЯ
на монографію М. В. Жуйкової «Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов»

(Луцьк: Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2007. – 416 с.)

© Левченко О., 2007

Сьогодні в лінгвістичній науці значно посилилася увага дослідників, з одного боку, до механізмів творення фразеологічних одиниць, зокрема, з когнітивного погляду, з другого – важливе місце в наукових студіях займає проблема культурного підґрунтя фразеологізмів, що, своєю чергою, скеровує фразеологів з'ясовувати етимологію одиниць. Рецензовану етнологічну працю присвячено розглядові етимології низки фразеологізмів. У багатьох випадках авторка, дискутуючи з традиційними підходами до етимологізації, пропонує власні оригінальні гіпотези, ґрунтуючись на зібраному з різноманітних джерел величезному фактичному матеріалі. Саме фактологічна база цього дослідження становить неабияку цінність: М. Жуйкова використала значну кількість рідкісних, унікальних джерел.

Структурно праця складається з двох частин: «Когнітивні механізми утворення сталих виразів» (с. 18–123) та «Фразеологія в культурному просторі східних слов'ян» (с. 130–365). У розділах першої частини приділено увагу таким проблемам, як типологія ідіом у когнітивно-генетичному аспекті, іронічне переосмислення при ідіомотворенні. Друга частина монографії містить низку етимологічних розвідок.

Важливим, на нашу думку, видається висновок дослідниці про те, що «ознака стійкості та відтворюваності в готовому вигляді, якій відводилась роль критерію при розмежуванні вільних та невольних (тобто фразеологічних) одиниць, насправді не є абсолютною і загальною ознакою фразем як мовної категорії. Як в плані вираження, так і в плані змісту стійкість фразем виявляється відносною» (Жуйкова, с. 15).

М. Жуйкова вважає, що утворення ідіом відбувається на основі вільних словосполучень та незалежно від вільних словосполучень, і зазначає: «Більшість дослідників розглядають фразеологізацію як процес тривалого семантичного перетворення вільного словосполучення у стійке – процес, який пов'язаний з розширенням сфери вживання вільного словосполучення, збільшення його частотності» (Жуйкова, с. 13). І далі: «Згідно з другим, менш поширеним поглядом, для виникнення фразеологізму не потрібний довгий час, процес фразеологізації може відбуватися миттєво, причому первісно в свідомості лише одного мовця, згодом поширюючись в тій чи іншій мовній спільноті і закріплюючись у загальнонародній мові» (Жуйкова, с. 14). Остання теза не потребує надто складної аргументації, оскільки важко припустити, що фразеологічна одиниця утворюється, як результат співпраці декількох/багатьох мовців, які колективно намагаються вербалізувати думку. Якщо фразеологічна номінація вдала, тобто легко розкодовується мовною спільнотою й позначає значущий для мовної спільноти фрагмент дійсності, то вона має шанси стати відтворюваною колективом (очевидно, що для набуття статусу загальномовної потрібен час). Окрім того, як ми можемо спостерігати на прикладі передусім субстандарту, важливим рушієм фразеологічного процесу є прагнення мовців до новизни номінацій, що посилює експресивність та емоційну оцінку людини, явища, процесу, предмета тощо. Авторка висловлює сумнів щодо того, що «“будь-який фразеологізм сучасної мови виник унаслідок тривалого семантичного розвитку” вільних словосполучень» (Жуйкова, с. 20). Однак фразеографічні матеріали переконують, що такі відбувається «тривалий семантичний розвиток». На користь цієї думки свідчить навіть кількість значень, яких

набула та чи інша фразеологічна одиниця (ФО) у процесі саме тривалого свого функціонування, а, окрім того, тривалість існування ФО доводить і варіантність компонентного складу.

У праці висловлено низку цікавих спостережень щодо етимології фразеологічних одиниць, як-от: укр. *підвести під монастир*, біл. *воўка стреў*, укр. *собаку з'їсти*, рос. *на кривой не объедешь*, *разбить в пух и прах* тощо. М. Жуйкова також звертається до аналізу паремій-архаїзмів із зібрання В. Даля, які здебільшого ніколи не привертали увагу дослідників.

Великий досвід наукових студій М. Жуйкової відчутно й у тому, що авторка особливо уважна до проблеми перевірки результатів дослідження, а саме способу оцінки правильності гіпотез про походження фразеологізму: «Виходячи з положення, що значення ідіоми виникає з імплікацій, отриманих з базової ситуації, яка позначена вільним словосполученням, можна отримати важливий (хоча і не точний) спосіб оцінки правильності запропонованих версій походження ідіоми» (Жуйкова, с. 44).

Однак дозволимо собі висловити кілька міркувань. У монографії читаємо: «Для точного опису цієї процедури [метафоризації] ми будемо оперувати термінами когнітивної лінгвістики, такими як сцена, сценарій, слот, прототип, ментальний образ, концептуальна модель, гештальт» (Жуйкова, с. 26). Однак, з огляду на те, що в межах когнітивної лінгвістики, як і лінгвокультурології, наявна низка напрямків, загострилася термінна проблема, іншими словами, не існує усталеної терміносистеми, варто було б ознайомити читача з метамовою опису. Так, термін *гештальт* використовують, наприклад, В. Телія, Дж. Лакофф, Р. Ленекер (за іншою транслітерацією – Лангакер, Ленгекер), наповнюючи його різним умістом. Цікаво було б також дізнатися, які явища концептуальної системи, за розумінням автора праці, позначають терміни *прототип*, *ментальний образ*, *гештальт* тощо. На нашу думку, у цьому монографічному дослідженні М. Жуйкова подає здебільшого результати практичного опису матеріалу, інколи не розкриваючи карти щодо теоретичного підґрунтя. Остання заувага передусім стосується розуміння терміна *метафора*. З тексту монографії не зрозуміло, за якими критеріями типологізовано механізми «ідіомотворення». Так, до першого типу «Утворення ідіоми на основі вільного словосполучення даної мови» належить, окрім підтипу А – метафоризації, підтип Б: «Перетворення на ідіому вільного словосполучення, яке в певній культурі позначає семіотично навантажену, знакову ситуацію (дію). Ідіома отримує значення, приписуване цій ситуації в культурній традиції (*дати гарбуза*, *дать репу*, *гущи налить*; *перейти дорогу*, *встати з лівої ноги*)» (Жуйкова, с. 123). Авторка немовби оминає дискусії когнітивістів, фразеологів про такий механізм фразеотворення, як поєднання метафори та метонімії, який навіть отримав назву *метафтонімія* (L. Goossens). Окрім того, не зрозуміло, чому виокремлено такий механізм, як «комбінування ідіоми з окремих лексичних одиниць» (Жуйкова, с. 124). У такому підході, на нашу думку, існує декілька суперечностей: авторка, погоджуючись загалом з думкою когнітивістів про те, що творення фразеологічних одиниць відбувається на основі знань, а не значень, однак стверджує, що відбувається «комбінування лексем», а лексема, як відомо, одиниця лексичного рівня; у зазначений тип «механізмів ідіомотворення» М. Жуйкова вміщує «калькування готової ідіоми, що виникла в іншій мові (англ. *зійти зі сцени*, франц. *ставити крапки над «і»*, нім. *робити великі очі*, *стріляти з гармати по горобцях*)» (Жуйкова, с. 124).

Попри висловлені зауваги праця М. Жуйкової є вагомим внеском у сучасну фразеологічну науку, зокрема етимологію. Не підлягає сумніву актуальність та новизна цього дослідження, його високий науковий рівень та практична цінність.